

Burdijeizam i marksizam

Ivica Mladenović

Često ponavljam: marksizam je neprevaziđen, pod uslovom da ga prevaziđemo.

Pjer Burdije

Nisu retki oni, uglavnom liberalni ili konzervativni teoretičari, koji, govoreći o Burdijeu kao o (neo)marksisti, nastoje u stvari da – u kontekstu opšte delegitimacije marksizma – politički denunciraju čitavu njegovu sociologiju koja se jasno stavlja na stranu dominiranih. Politikolog Rejno Filip, na primer, piše da je Burdije „pokušao da sprovede originalnu sociološku sintezu između marksizma, koji je shvaćen kao kritika dominacije i teorija ideologija, i bašlarovske epistemologije prisutne u generaciji filozofa od 1955. do 1965. godine“ (Philippe 1980: 83). Pored njega, filozofi Lik Feri (*Luc Ferry*) i Alen Reno (*Alain Renault*) Burdijeovu paradigmu karakterišu kao „prefinjenu varijantu vulgarnog marksizma“ (Ferry, Renaut 1989: 259); napokon, sociolozi Džefri Aleksander (*Jeffrey C. Alexander*) i Alen Kaije (*Alain Caillée*) o burdijeovskoj sociologiji govore kao o „najimpozantnijoj inkarnaciji neomarksističke tradicije, koja, uprkos tome što je bila trijumfalistička pre jedne decenije, sada se bori da preživi“ (Alexander 2000: 21), ili pak kao o „prefinjenom marksizmu“ i „razvijenoj varijanti istorijskog materijalizma“ (Caillé 1994: 93, 106). S druge strane imamo tendenciju ortodoksnih marksistički ili burdijeovski orijentisanih teoretičara da naglasak stavljaju na njihovu nesvodivost i razlike, odnosno da negiraju potencijalnu komplementarnost dva teorijska pristupa (Burawoy 2011; Riley 2017).⁸² Sâm Burdije je na „optužbe“ da je marksista

82 Intelektualci bliski Komunističkoj partiji Francuske (PCF) su u Burdijevoj teoriji videli „malograđanski prevod marksizma“ (uporediti Matonti 2004).

odgovarao da „pitanje toga da li je neki autor [obeležen kao – *prim. I.M.*] marksista [...] ne donosi skoro nikakvu informaciju o tom autoru“ (Bourdieu 1987: 39).

Ipak, ukoliko apstrahujemo pojednostavljujuće označitelje, odnos burdijeizma i marksizma je mnogo složenija, višeslojnija i u najvećoj meri nedovoljno istražena i problematizovana tema u društvenim naukama. U nekoliko do sada objavljenih studija na tu temu uglavnom se mogu naći uporedne analize ključnih teza konkretnih marksista i Pjera Burdijea, koje su ograničene na specifične koncepte unutar dve sociološke tradicije, ali ne postoji sistematsko ispitivanje odnosa burdijeizma i marksizma kao celine – odnosno onoga što je zajednička polazna pretpostavka svim marksistima, zbog čega ih i definišemo kao marksiste, bez obzira na njihove međusobne razlike (uporediti Andréani 1996; Burawoy 2011; Pallotta 2015; Wacquant 1996a, 1996a).

Generalno, jedna od teškoća u komparativnom proučavanju ove dve sociološke struje nalazi se u činjenici da, kada govorimo o marksizmu, intuitivno podrazumevamo njegov pluralni karakter, s obzirom da se ne radi o homogenom teorijskom pravcu, dok kada je reč o burdijeizmu gotovo da nema nikakvih dilema oko toga da je reč o relativno jednovrsnoj i stabilnoj teoriji, koja se do sada nije suočavala s pokušajima pokretanja konkurentskih interpretacija unutar tog jedinstvenog modela mišljenja.⁸³ Tumačenje razloga zašto je to tako mogu biti različita: od toga da je burdijeizam, za razliku od marksizma, izgrađen na vrlo strogom metodološkom pristupu, do činjenice da marksizam, za razliku od burdijeizma, ima veoma izražen doktrinarni i teleološki konstituent.

Naš izabrani pristup ovoj problematici račva se u dva glavna koloseka. Najpre, pokušaćemo da napravimo kratku sintezu Burdijeovih – pozitivnih i negativnih – referisanja na Marksa i marksizam. Naime, iako je sociolog video Karla Marksa kao jednog od tri – uz Vebera i Dirkema – klasika sociologije (Bourdieu, Chamboredon, Passeron

83 Naravno, i u okviru burdijeizma ima određenih napetosti. O ovoj temi, videti Golub i dr. 2021.

1968), njegove kritike naročito posleratnog marksizma su oštre i nedvosmislene (videti Jean, Keucheyan 2014). Drugi kolosek analize ići će u pravcu promišljanja glavnih linija konvergencije i divergencije ova dva teorijska pravca uz fokus na nekoliko glavnih konceptualnih oruđa marksizma – tj. onoga što je zajedničko svim strujama marksizma – i burdijeizma. Drugim rečima, ovaj rad ima za cilj da dodatno osvetli intelektualnu vezu između Karla Marksa i Pjera Burdijea, odnosno da proveri hipotezu da je Pjer Burdije u osnovi – uprkos tome što se u izgradnji određenih koncepata svog teorijskog sistema više oslanja na Dirkema i Vebera – kritički nastavljač Marksove misli, te da se specifičnost njegove paradigme u odnosu na Marksovu treba pre svega tražiti u karakteristikama vremena u kojem je živio i delao.

Pošto Marksov – kao uostalom i Burdijeov – rad preseca nekoliko društvenih nivoa, i po sadržaju je veoma raznovrstan, u centar našeg razmatranja stavićemo nekoliko ključnih aspekata ove dve velike sociološke tradicije.⁸⁴

Burdijeov(i) Marks i marksizmi

Za razliku od velikog broja studenata École normale supérieure (ENS), i svog najbližeg saradnika 1960-ih godina Žan-Kloda Paserona, Burdije nikada nije bio član Komunističke partije (Paseron i Fuko su animirali u to vreme jednu heterodoksnu neformalnu ćeliju unutar PCF). Ipak, sociolog je jedno vreme u studentskim danima bio pod uticajem „Velikog profesora“, odnosno altiserijanske škole filozofije (Schwartz 1997: 20). Štaviše, čitajući njegovu biografiju možemo naići i na detalj da je njegova odluka da kao profesor gimnazije u Mulanu u kurikulum uvede „Manifest komunističke partije“ izazvala skandal u školi. Ipak, čini se da će Burdijeove simpatije prema marksizmu i PCF biti kratkog daha: uostalom, već početkom 1960-ih većina velikih intelektualnih imena francuske levice raskida sa Partijom i približava se

84 Sistematična komparativna analiza globalnih teorijskih sistema ova dva autora ostaje problematika kojom ćemo se baviti u narednim godinama.

nekoj od radikalno levih „antitotalitarnih“ struja (od humanističkog socijalizma, do trockizma i maoizma) (videti Mladenović 2015). Pjer Burdije će 1970-ih i 1980-ih recimo biti blizak Rokarovoj struji unutar Socijalističke partije i samoupravno-socijalističkom nemarksističkom sindikatu CFDT (Golub i dr. 2021: 572), koja se pak – za razliku od Burdijea – većinski konvertuje na socijal-liberalizam nakon definitivnog pada autoritarnog socijalizma početkom 1990-ih godina.

Definišući sebe kao „paskalijanca“, Burdije je pre svega zainteresovan za „mladog Marksa“.⁸⁵ Štaviše, otvoreno govori o svom pasioniranom čitanju *Teza o Fojerbahu*, Marksove knjige koju će često citirati u svojim radovima, ali i svih Marksovih, kao i nekoliko Lenjinovih, radova (videti Granjon 2016). Kada je reč o tome kako je tretirao Marksa i marksizam u svojim tekstovima i knjigama, odmah treba podvući dve stvari: najpre, njegov fokus kritike je mnogo više usmeren na marksiste njegove generacije nego na samog Marksa, a primetno je i to da se taj odnos prema marksizmu menja tokom decenija. Treba imati na umu da u periodu kada on gradi svoj teorijski projekat, marksizam, pre svega marksizam altiserovskog tipa, predstavlja hegemoni globalni teorijski pravac u francuskom polju društvenih i humanističkih nauka i sociolog nastoji da svoj model mišljenja nametne kao alternativu strukturalno marksističkoj viziji društvenog sveta (ograđujući se istovremeno i od Sartrovog fenomenološkog marksizma koji je bio poznat pod imenom *egzistencijalizam*).

Ono što je zanimljivo je da u Burdijeovim delima neretko nalazimo kritiku konkretnih marksista uz pozivanje na samog Marksa i dostignuća marksističke sociologije. „Istorijski uspeh marksističke teorije [danas – *prim. I.M.*], koja je prva među teorijama sa naučnim pretenzijama koja je realizovana u društvenom svetu, doprinosi tako da je teorija društvenog sveta [danas – *prim. I.M.*] manje sposobna da integriše teorijske efekte, što bez sumnje predstavlja najmoćniju

85 „Navikao sam, odavno već, da, kad me pitaju oko odnosa prema Marksu, odgovorim da, ukoliko po svaku cenu moram da se odredim, vidim sebe kao paskalijanca“ (Bourdieu 1997: 9).

prepreku napretku adekvatne teorije društvenog sveta kojoj je ona, u drugim vremenima, više nego ijedna druga, doprinela“ (Bourdieu 1984: 12). Štaviše, iz njegove perspektive, upravo je Marks „započeo ogroman istorijski rad teorijske i praktične invencije“ (ibid.: 12). Erik Žil (*Eric Gilles*), koji je uradio detaljnu analizu referisanja na Marksa i marksizam u Burdijeovim delima, utvrdio je da je Marks u njima 69 puta pomenut u neutralnoj konotaciji (marksisti 42 puta); 130 puta je istaknut u pozitivnoj konotaciji (marksisti 6 puta); najzad, Burdije kritikuje Marksa 29 puta (marksiste 63 puta). Dakle, dok je Marks 4,5 puta više komentarisani u pozitivnom kontekstu nego što je kritikovan u Burdijeovim radovima, marksisti su 10 puta više kritikovani, nego što su njihove teze pozitivno komentarisane. Ovo navodi pomenutog autora da ustvrdi kako deluje da je Burdije „želeo da se situira u istom kontinuumu sa Marksom, istovremeno nastojeći da se u teorijskom polju pozicionira u opoziciji prema marksistima“ (Gilles 2014: 148).

Burdije se u stvari nadovezuje na Marksove temeljne epistemološke pozicije, istovremeno kritikujući njegov kruti objektivizam. S jedne strane, Marks je, kao i Dirkem, prema Burdijeovom mišljenju, na najkonsekventniji način otelotvoravao objektivističku poziciju. „Verujemo u plodnost“, govorio je on, „ideje da se društveni život mora objasniti ne preko koncepcija onih koji u njemu učestvuju, već preko dubokih uzroka koji izmiču svesti“ (Bourdieu 1987: 148–149). Marks je, dakle, iz svog modela isključio subjektivne istine društvenog sveta, nasuprot kojima je privilegovao objektivne istine tog istog sveta u vidu odnosa snaga (*rapport de forces*). Međutim, sociolog brani poziciju da je neopravdano redukovati društveni svet na isključivo istine u vidu odnosa snaga, jer on naprosto ne bi mogao da funkcioniše ukoliko u određenoj meri ne bi bio priznat kao legitiman. Subjektivna reprezentacija društvenog sveta kao legitimnog mora biti, dakle, uključena u globalnu istinu tog sveta (Bourdieu 1980: 25). Osim toga, Burdije na više mesta navodi Marksa kao preteču svojih radova, označavajući ga kao inicijatora sociologije saznanja, onoga koji je obogatio novim elementima pragmatičnu sociolingvistiku i sprovodio analize bliske konceptu habitusa (Gilles 2014: 156).

Kada je reč o ključnim Burdijeovim zamerkama Marksu, u njegovim radovima je konstantno prisutna kritika ekonomizma, odnosno preneglašavanja ekonomskog interesa u sociološkoj i istorijskoj analizi kroz svojevrсни „fetišizam proizvodnih snaga“, čime se, iz sociologove perspektive, oduzima zasluženno mesto političkim, kulturnim, religijskim i drugim društvenim interesima (Bourdieu 2002: 350). Tako, analizirajući dominantnu ideologiju, Burdije zamera što se marksizmu ona posmatra kao *odraz* ekonomskih odnosa i tumači se kroz funkciju koju vrši u reprodukciji sistema. Pritom se, smatra on, zanemaruje sam proces njene izgradnje – i države – koja se kod marksista tumači, na hegelovskom tragu „teleološke teologije“, kroz njenu funkcionalističku i instrumentalističku komponentu, odnosno kao izraz ekonomskih odnosa snaga i organ prinude vladajuće klase. Burdijeova kritika Marksa u kontekstu analize društvenog sveta i fenomena dominacije koji ga karakteriše ide ne samo u pravcu insistiranja na stavljanje naglasaka na relativnu autonomiju, već čak i na, u određenim situacijama, primat simboličkih operacija u izgradnji i reprodukciji društvenih fenomena. Na tom tragu treba razumeti upotrebu kvalifikacije „simbolički materijalizam“, kojom jedan broj autora označava specifičnost – u odnosu na marksistički „istorijski materijalizam“ – Burdijeove društvene nauke (Jeanpierre 2020: 547).

Možemo takođe ustanoviti da je Burdije mnogo kritičniji prema marksizmu u periodu kada je njegova sociologija efemerna u odnosu na marksistički model mišljenja 1960-ih i 1970-ih godina, da bi od 1980-ih do 2001. godine, odnosno u periodu postepenog pada atraktivnosti marksizma, tumačeći društveni svet, počeo više da se poziva na Marksa, Gramšija (*Antonio Gramsci*), ali i pojedine savremene marksiste.⁸⁶ Drugim rečima, to je ujedno i period kada burdijeovska

86 Ovo je ujedno i zanimljivo, imajući u vidu da Burdije u prvom delu svoje karijere, odnosno u periodu kada još uvek nije stabilizovan njegov teorijski sistem, mnogo više koristi upravo marksističku terminologiju – proletarijat, buržoazija, podproletarijat, malograđanstvo – i konceptualni aparat koji je u tom periodu gotovo opšteprihvaćen. Recimo, dok su 1960-ih i 1970-ih godina u njegovoj argumentaciji prisutni označitelji poput „klase“, „klasne borbe“, „ideologije“, od 1980-ih godina – tj. u deceniji

sociologija upravo od marksizma preuzima naučni primat, tako da burdijeizam – kako je podvučeno u uvodnom tekstu ovog zbornika – poslednjih decenija predstavlja verovatno najkoherentniju dominantnu teorijsku struju u sociologiji, ali vrlo uticajnu paradigmu i u nekim drugim društvenim i humanističkim naukama. Jedan od najplodnijih i najpriznatijih savremenih istoričara u Francuskoj, Žerar Noarijel, na sledeći način opisuje značaj i značenje Burdijeove sociologije za izgradnju sopstvenog interpretativnog okvira (koji je inicijalno bio ortodoksno marksistički):

Burdijeova sociologija, kao i Fukoova filozofija, [...] snabdele su me argumentima da nastavim da mislim uz Marksa, ali protiv Marksa. Dva elementa su mi omogućila da napravim tranziciju. Najpre, kada je reč o nasilnom stilu pisanja, Burdijeov stil nije imao dodirnih tačaka s marksističkim. To me je svojevremeno veoma zavelo, jer sam do tada bio ubeđen da je radikalni diskurs bio nužno izraz radikalnog angažmana. Zatim, Burdijeova sociologija je na sopstveni način ilustrovala lenjinističku poziciju koju sam 1970-ih usvojio: „Jedino je istina revolucionarna“. Drugačije rečeno, da bismo bili korisniji najizrabljenijima, dovoljno je da otkrijemo i kažemo istinu. Burdijeova rešenja su mi delovala više zadovoljavajuće od prethodnih [marksističkih – *prim. I.M.*] jer je u prvi plan stavljao empirijska istraživanja umesto da se služi apstraktnim diskursom o klasnoj borbi i naučnoj istoriji (Noiriel 2003: 156).

Odnos prema empirijskim istraživanjima predstavlja upravo jednu od glavnih meta kritike koju Burdije upućuje marksistima svoga doba, pozivajući se, između ostalog, i na Marksa, odnosno njegov metodološki doprinos u izgradnji društvene nauke (Gilles 2014: 156). On, tako, o marksistima aliserovcima⁸⁷ pejorativno govori kao o „materijalistima bez materijala“, zbog toga što su, iz njegove perspektive – za razliku

zaokruživanja njegovog modela mišljenja – nalazimo namesto navedenih mnogo češće izraze poput „klasifikacije“, „borbe za klasifikaciju“, „doxe“ i „simboličkog nasilja“.

87 Nisu samo aliserovci, poput Etijena Balibara (*Étienne Balibar*) predmet kritike. Đerđa Lukača (*György Lukács*) npr. optužuje za „sholasticizam“ i „intelektualizam“, a pripadnike nemačke Frankfurtske škole Teodora Adorna (*Theodor Adorno*) i Maksa Horkhajmera (*Max Horkheimer*) da zagovaraju „najgori funkcionalizam“ (Jeanpierre 2020: 547).

od Marksa i Engelsa koji su bili svesni svih izazova empirijskih istraživanja u konstrukciji operativnih teorijskih koncepata – savremene marksističke teze više plod filozofskih akrobacija, nezainteresovanih za stanje na terenu.⁸⁸ Kroz Burdijeovu oštru kritiku ne samo marksizma, nego i filozofije uopšte, iako je po osnovnom obrazovanju filozof, mogu se razumeti njegovi pokušaji uvođenja statističkih i matematičkih modela u sociologiju. On u stvari i postaje sociolog jer smatra da se društvena nauka ne može zadržati na promišljanju društva, već ga mora – empirijski – proučavati, i da svaki teorijski koncept mora biti empirijski utemeljen. U tom ključu možemo u knjizi *Nauka o nacu i refleksivnosti* naći npr. podsmevanje Lisijenu Goldmanu (*Lucien Goldmann*), poznatom posleratnom francuskom marksističkom sociologu, da nije upoznat npr. sa klasičnim delom Maksa Vebera, jer o statističkim metodama u sociologiji govori kao o američkom pomodnom fenomenu (Bourdieu 2001: 199).

Krajem 1980-ih godina, i naročito s trijumfom neoliberalizma u političkom polju i postmodernizma u naučnom i intelektualnom polju, možemo primetiti da se Burdije, u borbi protiv dominantnih paradigmi sve više referiše na marksističku epistemologiju, ali i na anglosaksonske kultur-marksiste, koji su pokušali da uz marksistički interpretativni okvir prevaziđu ekonomističke slabosti ortodoksnog marksizma, poput Rejmona Vilijamsa (*Raymond Williams*), Edvarda Palmera-Tomsona (*Eward P. Thompson*), pa i Erika Hobsbauma (*Eric Hobsbawm*) (Jeanpierre 2020). U intervjuu sa Loikom Vakanom, 1992. godine, koji će biti objavljen u knjizi *Odgovori (Réponses)* Burdije tako primećuje da nikada nije u tolikoj meri citirao Marksa kao danas, „u momentu kada on postaje žrtveni jarac svih nesreća društvenog sveta“ (Bourdieu 1992: 102).

U poslednjim njegovim radovima vidimo takođe i zakasnelo otkrivanje marksističkog teoretičara Gramšija, koji je prema Majklu

88 „Ove materijaliste bez materijala treba podsetiti na istine do kojih bi i sami došli da su, bar jednom, sproveli naučnu analizu, umesto što se služe iskazima u vidu učiteljskih uputstava i presuda“ (Bourdieu 1991: 107).

Baravoju upravo teorijski najbliži Pjeru Burdijeu (videti Burawoy 2011). U svojoj analizi države, Burdije tako tvrdi da je Gramši teorizacijom i podvlačenjem autonomne uloge *nadgradnje* u odnosu na *bazu* napravio prvi korak ka prevazilaženju klasičnog marksizma, ali se ipak zaustavlja u okvirima same marksističke teorije, upadajući tako u ćorsokak. Ipak, pojedini autori postuliraju da su njihovi koncepti *hegemonije* (Gramši) i *simboličke dominacije* (Burdije) velikim delom komplementarni, odnosno da Burdijeova teoretizacija simboličke dominacije predstavlja u određenom smislu dalju razradu teorije hegemonije (Jeanpierre 2011: 73–95).

Burdije i Marks: konvergencije i divergencije

Karl Marks živi i dela tokom XIX veka, u vreme velikog zamaha industrijalizacije društva, i kao i u slučaju dobrog dela modernih mislilaca, njegova misao je impregnirana nasleđem prosvetiteljstva. On se kao filozof i teoretičar javlja u isto vreme i kao kritičar i kao nastavljajući tradicije prosvetiteljstva, koju je obeležila klasično liberalna filozofija i ekonomska teorija. Dakle, Marks – kao i vek pre njega Haman (*Johann Georg Hamann*) – u isto vreme predstavlja vrhunac jedne teoretske škole, ali i pokušaj njene dekonstrukcije. Burdijeov odnos prema Marksu je, u tom smislu, sličan onom koji Marks ima prema tradiciji prosvetiteljstva i misliocima koji mu prethode. Jer, sociolog, kako i sam priznaje, od Marksa preuzima neke od osnovnih premisa u analizi društvenog sveta, nastavljajući njegovu kritičku tradiciju, ali ga, takođe, u drugim bitnim aspektima osporava i osmišljava svoj originalni eklektički teorijski konstrukt (uporediti Wacquant 1996a; 1996b). Drugim rečima, imajući u vidu da Burdije, kao i Marks pre njega, razvija naučni projekat društvene kritike, nije neobično što iz marksizma nasleđuje i, u određenom smislu, obnavlja – istovremeno joj dajući nove koordinate – *konfliktualnu koncepciju društvenih odnosa*.

Eklektički karakter Burdijeove teorije se na ovom nivou vidi u originalnoj sintezi dve klasične konfliktualističke teorije: Marksove i

Veberove. Naime, dok je Veberova paradigma orijentisana pre svega na konflikte u vidu borbe političkih aktera za moć, Marks političke borbe vidi kao izraz socijalnih borbi, odnosno klasne borbe. Bilo kako bilo, Burdije integriše neke elemente Veberove društvene teorije – pre svega one koji se tiču važnosti simboličkih sistema – ali se primarno oslanja na Marksov model mišljenja ističući u prvi plan fenomen moći i borbu između dominantnih i dominiranih kao osnovni strukturišući princip na svim društvenim nivoima. „Društvene konfiguracije su, u svim vremenima i na svakom mestu, proizvod borbi – klasnih borbi u istorijskoj perspektivi kod koautora *Komunističkog manifesta*, odnosno borbe za klasifikaciju koje prevazilaze okvire klasa istovremeno ih podrazumevajući, kod autora *Distinkcije*“ (Wacquant 1996a: 88). Na ovom mestu ujedno dolazi i do razmimoliaženja dva autora.

Naime, Marksova slika društva je jednostavnija od Burdijeove slike društvenog prostora: država, porodica, pojedinac, funkcionišu po istom principu, pravilu *ekonomske baze i duhovne nadgradnje*, odnosno *infrastrukture i superstrukture*. Dominantan način proizvodnje u industrijskom kapitalizmu definiše i stvara društvo u marksističkoj viziji, i iz te baze onda proističe duhovna nadgradnja: sa jedne strane *državni aparat i državne institucije*, sa druge strane *kultura* (koja je saobrazna dominantnom načinu proizvodnje, te interesima vladajuće klase). U tom smislu je kompozicija društvene strukture u marksizmu jasno vertikalna, sa *eksploatatorima* na vrhu (oni koji imaju najviše ekonomskog kapitala i nalaze se na najvišim pozicijama u proizvodnom procesu) i *eksploatisanima* na dnu (oni koji imaju najmanje ekonomskog kapitala i prinuđeni su da prodaju svoju radnu snagu).

Burdije, sa druge strane, polazi od premise da je *društveni prostor* – sintagma koja u njegovoj relacionoj i prostornoj viziji društvenog sveta predstavlja sinonim za društvo – sastavljen od velikog broja relativno autonomnih društvenih mikrokosmosa koje on naziva *društvenim poljima* (kulturno, državno, naučno, ekonomsko, religijsko, političko, intelektualno, sportsko i dr.). Ova polja su *relativno autonomna* iz razloga što su u određenoj meri uslovljena *poljem moći*, kao jednim metapoljem koje je sačinjeno od pojedinaca koji zauzimaju najviše

pozicije u drugim društvenim poljima, a pre svega u ekonomskom i državnom polju, kao dominantnim društvenim poljima.⁸⁹ Iako mu ne pridaje ulogu „baze“ (što je slučaj s marksizmom), burdijeovska sociologija ipak ekonomsko polje – uz državno – vidi kao najdominantnije polje u društvenom prostoru: zbog opšte društvene valorizacije, kao i zbog njegove sposobnosti da – putem novca – utiče na druga polja.

Kod Burdijea, dakle, društvo nije tako jednostavno ustrojeno na vertikalnim osnovama kao kod Marksa. Iako od Marksa preuzima konfliktnu premisu prirode društvenih odnosa između dominantnih i dominiranih – koju je potonji takođe preuzeo od Hegela, iako je njeno izvoriste za Hegela bilo objašnjavanje svesti, dakle potpuno nevezano s analizom klasa – sociolog je dodatno usložnjava i dinamizuje. Dok je kod Marksa društveni svet podeljen na one koji imaju ekonomski, materijalni kapital i one koji prodaju svoju radnu snagu onima koji imaju ekonomski kapital, Burdije prepoznaje važnost nekoliko vrsta kapitala u društvenom strukturiranju: *ekonomski, kulturni, socijalni i simbolički*.⁹⁰ *Kapital*, operativan u konkretnom polju, prožima *habitus* svake individue koja ga čini, i definiše njene pozicije. Iz Burdijeove perspektive, dakle, društveni svet je sačinjen od hijerarhijski ustrojenih pozicija koje zauzimaju različiti delatnici u različitim društvenim poljima svoje egzistencije. Dominantni pojedinci – (ne)svesni ovih *pravila igre* – nastoje tako da zadrže svoje pozicije, dok dominirani pokušavaju da te pozicije ugroze, pri čemu je njihovo *delanje faktički*

89 Polje moći je – u Burdijeovoj viziji – tako „polje odnosa snaga između moći koje su sposobne da se vrše u različitim poljima i polje borbe u cilju promene odnosa snaga ili, u krajnjem, radi osvajanja moći nad različitim tipovima moći. [...] Pripadanje polju moći uslovljeno je ne ličnim posedovanjem jednog delića kapitala (u formi vlasništva ili školske diplome npr.), nego posedovanjem određene količine kapitala dovoljne da se bude dominantan u određenom polju“ (Bourdieu 2011: 128). Polje moći, kao „polje nad poljima“ (Champagne, Christin 2004, 172) – koje objedinjuje dominantne dejsvene, odnosno glavne posednike raznolikih vrsta legitimiteta unutar glavnih polja u poziciono već strukturisanom društvenom prostoru (videti Bourdieu 1971) – predstavlja mesto razmene i solidarnosti među njima, ali, istovremeno, i mesto borbe za „nametanje dominantnog principa dominacije“ (Bourdieu 1979: 138) ili za posedovanje „moći nad moćima“ (Bourdieu 1989: 386).

90 Videti tekst Predraga Cvetičanina u ovom zborniku.

determinisano objektivnim pozicijama koje zauzimaju u društvenom prostoru (sve ono što delatnik čini, misli i želi, tj. njegovi interesi, ukusi, izbori itd. u određenom smislu determinisano je pozicijama koje zauzima u tom hijerarhijskom poretku pojedinačnih polja, kao i polja moći generalno, koje Burdijeovoj teoriji daje totalizujući značaj).

I kod Marksa i kod Burdijea principi dominacije i distinkcije primarno strukturiraju društvene odnose. Ipak, dok se kod Marksa ključna borba odvija u ekonomskoj sferi, tj. u sferi proizvodnih odnosa, i njegov model mišljenja postulira da u svakom datom istorijskom trenutku postoje dve dominantne klase (kapitalisti i proleterii u kapitalizmu; feudalci i kmetovi u feudalizmu; robovlasnici i robovi u robovlasništvu, itd.), situacija sa Burdijeovim društvenim poljima znatno je kompleksnija i dinamičnija. Iako se radi o dvema potpuno različitim kategorijama, odnosno dva relativno različita nivoa apstrahovanja, zajednički sadržalac u oba slučaja je borba za moć i nametanje vlastite vizije društvenog sveta: s tim što se kod Marksa taj konflikt dešava između klasa; dok se kod Burdijea borbe za distinkciju odigravaju unutar društvenih polja i između individua, a da ne postoji klasna svest u tom procesu. Tako – u Burdijeovoj viziji (videti npr. Bourdieu 1994a) – društvo nema oblik piramide, nego Kalderovih mobila, tj. sačinjeno je od malih univerzuma koji se kreću unutar jednog višedimenzionog prostora.

Napokon, dolazimo do fundamentalnih sličnosti i razlika u društvenoj nauci koju grade Karl Marks i Pjer Burdije.

Naime, i Marks i Burdije u kapitalističkom društvenom uređenju prepoznaju i dekonstruišu sistem dominacije, pokušavajući da razumeju zašto dominirani taj sistem prihvataju i legitimišu (i kod jednog i kod drugog autora pritom društvena nadgradnja na tom planu ima ključnu ulogu, odnosno *simboličko nasilje* i *doxa* kod Burdijea, *ideologija* kod Marksa). Dakle, obojica odbacuju društveno uređenje utemeljeno na dominaciji društveno privilegovanih i čitav njihov naučni pristup motivisan je pokušajem denuncijacije i obelodanjivanja mehanizama dominacije uz ideju da njihova nauka pruži dominiranim oružje za razumevanje sopstvenog položaja i za akciju (za razliku od konzervativnog sociologa Maksa Vebera npr., koji politički hladno

opisuje mehanizme dominacije, nalazeći da oni mogu biti i legitimni, odnosno da ih pojedinci slobodno i svesno prihvataju). U Marksovoj i Burdijeovoj viziji društvenog sveta, pak, *dominacija je utemeljena na društvenom nasilju* i predstavlja predmet njihove radikalne kritike.

Na ovom mestu, međutim, dolazimo i do možda ključne razlike između dva autora. Dok Marks prihvata klasične evolucionističke teze – koje su bile veoma popularne u njegovo vreme – i tvrdi da se društvo razvija kroz reprodukovanje principa klasne borbe, što nužno vodi društvenoj transformaciji, te je *prelazak iz kapitalizma u komunizam istorijska nužnost* (jednako kao što je to bio prelazak iz ropstva u feudalizam, i prelazak iz feudalizma u kapitalizam), Burdije – intelektualac kasnog XX veka, s istorijskim znanjima i iskustvom koje nije bilo dostupno Marksu – na epistemološkom planu *odbacuje teleološku paradigmu o cilju nezaustavljivog kretanja* koje se dešava pod uticajem pokretačkog principa društvenog delanja. Dok je u Marksovoj sociologiji *radnička klasa istorijski subjekt koji je sposoban da transformiše društvenu stvarnost*, u Burdijeovoj sociologiji, iako postoji princip koji se realizuje bez prestanka i strukturise ljudsko delanje – *princip distinkcije ili diferencijacije* – on ne vodi ni *hegelovskom svetskom duhu*, ni *besklasnom društvu*. Dakle, sociolog ne pledira da postulira ni zakone istorije ni providencijelnog kolektivnog subjekta promene.

Štaviše, iz Burdijeove perspektive, klase postoje samo kao *klase na papiru*, virtuelne klase, i vrlo se retko dešava da se one kolektivno mobilišu. Trenutak u kojem se individue prepoznaju u okvirima svog društvenog polja kao pripadnici određene klase, i u kojem ističu inicijativu da prevaziđu svoje unutarpoljske borbe zarad zajedničkog interesa, ravan je čudu, te kao takav predstavlja pre izuzetak nego pravilo (on takve situacije i naziva *miracle social*, ili društvenim čudom). Pojedinaac je u okviru društvenog polja definisan svojim habitusom, odnosno različitim stepenima privilegije – ili odsustva privilegije – i različitim vrstama kapitala koje (ne) poseduje. Dakle, borbu koju Marks vidi istorijski, na makronivou između klasa, Burdije beleži pre svega na mikronivou, unutar pojedinačnih društvenih polja, među pojedincima. Zbog toga su ključni strukturisući društveni princip u

burdijeovskoj sociologiji – permanentne *individualne simboličke borbe za klasifikaciju i hijerarhizaciju između dominantnih i dominiranih*,⁹¹ a ne, kao u marksizmu, klasna borba u ekonomskom polju i radnička klasa, kao istorijski subjekt promene.⁹² Na tom tragu, za razliku od Marksove teorije, koja se ne zadržava na kritici društvenih nejednakosti, već ima ambiciju i da upravlja političkom akcijom koja će voditi ka revolucionarnim transformacijama ekonomskih uslova društvenog sveta, Burdijeova sociologija zapravo ne predstavlja sociologiju artikulisane društvene promene, već više odbrambenu „borilačku veštinu“.

Umesto zaključka

Uspešni da, naslanjajući se na minuciozno sprovedena i obimna empirijska istraživanja, izgradi makrosociološku teoriju društvenog sveta koja je istovremeno i integrisala i prevazilazila teorije „očeva osnivača“ – Marksa, Dirckema i Vebera – Pjer Burdije se upisuje u panteon socioloških klasika. Makrosociološke teorije, generalno, imaju mnogo veći politički potencijal kada je reč o uticaju na društvena kretanja, nego što je to reč sa mezo ili mikrosociološkim teorijama, iz razloga što je i njihova ambicija mnogo veća: objašnjenje strukturnih podela u društvu, mehanizama reprodukovanja tih podela, i najzad pokretačkih principa koji mogu dovesti do prevladavanja društvenih datosti, odnosno do društvenih promena. Upravo Marksova teorija klasnih borbi, kao i dinamika i oblika kapitalističke proizvodnje, odnosno Veberova teorija društvene stratifikacije i Dirckemova teorija podele

91 Borba za klasifikaciju je „jedna čisto simbolička (i politička) borba za nametanje vizije društvenog sveta, ili, još bolje, za način da se on konstruiše u percepcijama i u stvarnosti“ (Bourdieu 1994b: 27).

92 Na ovom mestu važno je istaći evoluciju Burdijeovog modela mišljenja, jer je, pre nego što je stabilizovao svoju teoriju polja i generalno čitav teorijski sistem 1980-ih godina, 1960-ih i 1970-ih godina i dalje koristio tada dominantne marksističke koncepte i društveni svet analizirao u terminima klasa kao relativno homogenih društvenih grupa povezanih kroz društvene i ekonomske odnose dominacije (doduše, već tada je mnogo jači akcenat stavljan na kulturni domen i simboličke borbe).

rada i društvene solidarnosti, predstavljaju svojevrzne primere makrosocioloških teorija. Za razliku od Dirkema i Vebera, Burdije, pak, poput Marksa, otvoreno ističe političke implikacije svoje teorije i pleđira za to da njegov naučni poduhvat treba da koristi dominiranim da bolje razumeju smisao svoga delanja i, zahvaljujući tome, izvuku se iz kandži dominacije i determinizama koje im je društvo namenilo samim njihovim rođenjem unutar određene društvene klase. To je i jedan od razloga zašto burđijeizam od 1980-ih, a naročito sa definitivnim razaranjem autoritarnih socijalističkih sistema 1990, u spektru univerzitetske levice zauzima mesto koje su marksizam i neomarksizam imali tokom „kratkog XX veka“ (*Eric Hobsbawm*).

Kako nas podseća Loik Vakan, svaka kompleksna misao predstavlja svojevrzni *mixtum compositum*, odnosno sintezu različitih originalnih i teorijski plodnih ideja. Na istom tragu na kojem je Engels isticao da je Marks gradio svoj interpretativni sistem naslanjajući se istovremeno na elemente nemačke idealističke filozofije (Hegel, Kant i Fihte), francuskog socijalizma (Babef, Sen-Simon i Furije) i britanske političke ekonomije (Smit, Rikardo i Stjuart-Mil), Vakan podseća da su intelektualni izvori Burđijeove teorije ustvari filozofske i socio-istorijske tradicije koje su se u pre-budrijevskom mišljenju videle kao nespojive, ili čak radikalno u koliziji: Marks i Mos, Dirkem i Veber, Kasirer i Vitgenštajn, Merlo-Ponti i Ostin, Bašlar i Ponofski, Huserl i Levi-Stros (Wacquant 1996: 85). Drugim rećima, Burđije svoj eklektički, ali originalan teorijski sistem gradi *zajedno sa Marksom, nasuprot Marksu*, ali i imajući u vidu čitavo akumulirano istorijsko iskustvo od jednog stoleća *posle Marksa*. Osim toga, Burđijeova teorija je nastala u sasvim konkretnom društvenom kontekstu tzv. kapitalističke „države blagostanja“ – koja je tronizovana u Evropi u posleratnom kontekstu pod pritiskom radničkog i levičarskog pokreta, elem kao plod koncesija na koje je pristala zapadnoevropska buržoazija u strahu da ne izgubi sve ukoliko bi došlo do uvoza revolucije sa Istoka – i koja se u bitnim elementima razlikovala od kapitalističkih država Evrope sredinom XIX veka.

Za Žaka Bidea (*Jacques Bidet*) „Burdije upreže ‘generalističku’ ambiciju marksizma (kako bi povezao ekonomiju i istoriju), ali u okvirima

‘sociologije’, tj. teorije društvenih odnosa, a ne više u okvirima ‘istorijskog materijalizma’, čija je odlika bila da se fokusira na kompleks veza između društvenih odnosa i proizvodnih snaga“ (Bidet 2001: 407). Sociolog se tako upisuje kao naslednik i nastavljajući Marksa (videti Mauger 2012), u meri u kojoj se naslanja na principe marksističke kritike na nekoliko nivoa: a) Istoricitet kojim se negira naturalizovanje proizvoda ljudske istorije; b) empirijsko-teorijsku praksu, tj. naučnu misao koja odbacuje teorizam kao oblik kontemplacije i jezičke akrobacije, već je izgrađena kroz analizu prakse i suočavanje sa iskustvom; c) relacionizam, kao i dijalektičko mišljenje, koji se bazira na ideji da svaki društveni fenomen učestvuje u određenom sistemu odnosa koji je stalno u pokretu i u evoluciji; d) modernističku i konfliktualnu viziju društvenih odnosa koja postulira da „istina“ postoji i da je treba tražiti u analizi nejednakosti i društvenih sukoba, odnosno u odnosima moći i dominacije (uporediti Wacquant 1996a).

Burdije, uprkos tome što sa njima deli odbranu interesa „prezrelih na svetu“, neuporedivo više kritikuje komunističke partije (Pudal 2005: 641-654) i marksističke teoretičare svoga vremena, koji su uglavnom pod uticajem „velikog učitelja“ Altisera, odnosno njihove rigidne materijalističke šeme, nego samog Marksa. Koristeći ponekad Marksove teze za kritiku marksista, on na taj globalni hegemoni teorijski pravac na intelektualnoj levisi tokom 1960-ih i 1970-ih gleda kao na novi svojevrsni „azil za neznanje“ – u spinozovskom značenju tog pojma – i zamera mu kruti pozitivizam, ali i funkcionalizam (inače ista kritika je upućena i Burdijeovom pristupu od strane liberalnih osporavača). Ipak, uprkos svim teorijskim razlikama između Marksa i Burdijea, čini se da je između njihovih naučnih projekata neuporedivo značajnija komplementarnost njihovih temeljnih postulata, kao i – što je u određenom smislu i najvažnije, jer se odnosi na praktične efekte određene teorije – političke implikacije tih projekata, koje se na važnim nivoima podudaraju. Iako za sada ne postoje takvi pokušaji, autor ovih redova smatra da budući generativni teorijski eklektički pristupi analize društvenog sveta današnje kapitalističke države i društva treba da povezuju upravo elemente marksizma i burdijeizma.

Literatura:

- Alain, Caillé (1994), *Don, intérêt et désintéressement: Bourdieu, Mauss, Platon et quelques autres*, Paris: La Découverte, Mauss.
- Alexander, Jeffrey C. (2000), *La Réduction: Critique de Bourdieu*, Paris: Cerf.
- Andréani, Tony (1996), „Bourdieu au-delà et en-deçà de Marx“, *Actuel Marx* 20(2): 47–63.
- Batou, Jean, Razmig Keucheyan (2014), „Pierre Bourdieu et le marxisme de son temps: Une rencontre manquée?“, *Swiss Political Science Review* 20(1): 19–24.
- Bidet, Jacques (2001), „Bourdieu et le matérialisme historique“, u: Jacques Bidet i Eustache Kouvelakis (ur.), *Dictionnaire Marx Contemporain*, Paris : PUF : 407–421.
- Bonnwitz, Patrice (2002), *Premières leçons sur la sociologie de Pierre Bourdieu*, Paris: PUF.
- Bourdieu, Pierre (1975), „La lecture de Marx“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 1(5–6): 65–79.
- Bourdieu, Pierre (1979), *La Distinction: critique sociale du jugement*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1984), „Espace social et genèse des ‘classes’“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 52–53: 3–14.
- Bourdieu, Pierre (1987), *Choses dites*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1989), *La noblesse d’État*, Paris: Ed. de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1991), *The Political Ontology of Martin Heidegger*, Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1994a), *Questions à Pierre Bourdieu: Lire les sciences sociales*, 1989–1992, vol. 1 (textes rassemblés par Gérard Mauger et Louis Pinto), Paris: Belin.
- Bourdieu, Pierre (1994b), *Raisons pratiques: sur la théorie de l’action*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1997), *Méditations pascaliennes*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (2001), *Science de la science et réflexivité*, Paris: Raison d’agir.
- Bourdieu, Pierre (2011), „Champ du pouvoir et division du travail de domination“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 190(5): 126–139.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron (1968), *Métier de sociologue: Préalables épistémologiques*, Paris: Mouton.
- Bourdieu, Pierre (2002), *Interventions 1961–2001. Sciences sociales et action politique*, Paris: Agone.
- Burawoy, Michael (2011), *Conversations with Bourdieu: The Johannesburg Moment*, Johannesburg: University of Witwatersrand Press.
- Champagne, Patrick, Olivier Christin (2004), *Mouvements d’une pensée: Pierre Bourdieu*, Paris: Bordas.
- Ferry, Luc i Alain Renaut (1988), *La Pensée 68: essai sur l’anti-humanisme contemporain*, Paris: Gallimard.
- Gilles, Éric (2014), „Marx dans l’œuvre de Bourdieu. Approbations fréquentes, oppositions radicales“, *Actuel Marx* 56(2): 147–163.
- Golub, Philip, Frédéric Lebaron, Ivica Mladenović, Franck Poupeau, Gisèle Sapiro, Zona Zarić (2021), „Pierre Bourdieu and Politics“, *Philosophy and Society* 32(4): 567–586.

- Granjon, Fabien (2016), *Matérialismes, culture et communication. Tome 1 – Marxismes: Théorie et sociologies critiques*, Paris: Presses des Mines.
- Jeanpierre, Laurent (2011), „Bourdieu ou Gramsci? Une fausse alternative pour les études culturelles“, u: Pascale Casanova (ur.), *Des littératures combattives: l'internationale des nationalismes littéraires*, Paris: Raisons d'agir: 73–95
- Jeanpierre, Laurent (2020), „Marxisme“, u: Gisèle Sapiro (ur.), *Dictionnaire international Bourdieu*, Paris: CNRS Editions: 546– 548.
- Matonti, Frédérique (2004), „Intellectuels 'responsables' et intellectuels 'libres': La réception de Pierre Bourdieu par le PCF“, u: Louis Pinto, Gisèle Sapiro, Patrick Champagne (ur.), *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard: 351–368.
- Mladenović, Ivica (2015), „Društvena funkcija antitotalitarnog diskursa u Francuskoj: istorijsko-sociološka perspektiva“, *Sociologija* 57(1): 25–46.
- Mauger, Gérard (2012), „Bourdieu et Marx“, u: Frédéric Lebaron, Gérard Mauger (ur.), *Lectures de Bourdieu*, Paris: Ellipses : 25–39.
- Noiriel, Gérard (2003), *Penser avec, penser contre: itinéraire d'un historien*, Paris: Belin.
- Pallotta, Julien (2015), „Bourdieu face au marxisme althussérien: la question de l'État“, *Actuel Marx* 58(2): 130–143.
- Pudal Bernard (2005), „Le communisme dans l'oeuvre de Pierre Bourdieu“, u : Gérard Mauger (ur.), *Rencontres avec Pierre Bourdieu*, Paris: Croquant : 641–654.
- Raynaud, Philippe (1980), „Le sociologue contre le droit“, *Esprit* 39(3): 82–93.
- Riley, Dylan (2017), „Bourdieu's class theory“, *Catalyst* 1(2): 107–136.
- Schwartz, David (1997), *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wacquant, Loïc (1996a), „Notes tardives sur le 'marxisme' de Bourdieu“, *Actuel Marx* 20(2): 83–90.
- Wacquant, Loïc (1996b), „De l'idéologie à la violence symbolique: Culture, classe et conscience chez Marx et Bourdieu“, *Actuel Marx* 20(2): 65–82.